

UOT 327;930.22

**SON DÖVRLƏRDƏ YAXIN ŞƏRQDƏ BAŞ VERƏN PROSESLƏR
KONTEKSTİNDƏ TÜRKİYƏ VƏ RUSİYA ARASINDAKI
MÜNASİBƏTLƏR**

Gülzar İSMAYIL

*Çanakkale Onsekiz Mart Universiteti,
Beynəlxalq Münasibətlər kafedrasının dosenti,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

gulzarismail@com.edu.tr

XÜLASƏ

“Ərəb baharı” ilə Yaxın Şərqdə başlayan inqilablar və rejimlərin dəyişməsi, qlobal güclərin bu proseslərdəki rolu və iştirakı mövcud bölgənin son illərdə dünya ictimaiyyətinin diqqət mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Yaxın Şərqi ən böhranlı bölgələrindən biri olan Suriyada uzun illərdən bəri davam edən müharibə bir tərəfdən Suriya prezidenti Bəşər Əsədi dəstəkləyən Rusiya və İrani, digər tərəfdən isə Suriya ordusuna qarşı mübarizə aparan qüvvələri müdafiə edən Qərb dövlətlərini qarşı-qarşıya gətirmişdir. Həm coğrafi, həm də tarixi əlaqələri ilə Yaxın Şərqi qonşuluğunda yerləşən Türkiyə, regionda baş verən hadisələrə biganə qala bilməzdi. Suriya cəbhəsində həm Rusiya ordusu, həm də Suriya ilə ən uzun sərhəddə malik olan və oradan gələn milyonlarla qaçqını qəbul edən Türkiyənin silahlı qüvvələri də zaman-zaman hərbi əməliyyatlar həyata keçirmişdir. Son illərdə Türkiyə və Rusiya, Suriyada hərbi əməliyyatların başa çatdırılması və sülhün bərqərar edilməsi istiqamətində fəal əməkdaşlıq edirlər. Araşdırmanın məqsədi Suriyada baş verən hadisələr zəminində Rusiya ilə Türkiyə arasındakı əlaqələri bu dövlətlərin siyasi və iqtisadi maraqları və milli təhlükəsizlik strategiyaları çərçivəsində analiz etməkdir.

Açar sözlər: Yaxın Şərq, Suriyada müharibə, Türkiyə və Rusiya arasındakı münasibətlər.

ORTA DOĞU'DAKI SON GELİŞMELER BAĞLAMINDA TÜRKİYE İLE RUSİYA ARASINDAKİ İLİŞKİLER

ÖZET

“Arap baharları” ile Ortadoğu’da başlayan devrim ve rejim değişiklikleri, küresel aktörlerin bu süreçlerdeki rolü ve katılımı bu bölgeyi son yıllarda dünya gündeminin en çok odaklandığı mekânlardan birine dönüştürmüştür. Ortadoğu gerek jeostratejik konumu ve zengin enerji kaynakları, gerekse de terör boyutlarına varan ve giderek yayılan etnik-milliyetçi, radikal dinci akım ve hareketleri ile dünyanın en önemli bölgelerinden birisidir. Ortadoğu’nun en kritik bölgelerinden biri olan Suriye’de altı yıldan beri devam eden savaş bir taraftan Suriye Devlet Başkanı Başer Esad’ı destekleyen Rusya ve İran’ı, diğer taraftan Suriye ordusuna karşı mücadele eden mühalif güçleri destekleyen Batılı güçleri karşı karşıya getirmiştir. Hem coğrafi, hem de tarihi bağları açısından Ortadoğu’ya yakın olan Türkiye bölgede cereyan eden olaylara kayıtsız kalamamıştır. Türkiye, Kafkasya, Merkezi Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri ile ilişkilerinde Batı ile Doğu uygarlıkları arasında birleştirici rolüne vurgu yapmakla lider konumunu sergilemektedir. Suriye cephesinde hem Rusya ordusu, hem de Suriye ile en uzun kara sınırına sahip olan ve bu ülkeden gelen çok sayıda göçmeni barındıran Türkiye silahlı güçleri operasyonlar yürütmektedir. Son dönemde yaşanan olaylar Rusya ve Türkiye’nin Suriye krizinin çözümü arayışlarında yakın olduklarını gösterdi. Her iki ülke Suriye sorununun ülkenin egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunması şartıyla çözümlenmesi düşüncesindedir. Suriye krizinde Türkiye’nin temel endişelerinden biri Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunmasıdır. Rusya yönetiminin de Suriye konusunda temel amaçlarından birisi budur. Dolayısıyla Suriye’nin geleceğine dair Türkiye ve Rusya’nın bakış açılarındaki tüm farklılıklara rağmen iki ülkenin bu önemli konuda uzlaşması ve işbirliği yürütmesi mümkündür. Çalışmanın amacı, Suriye’de yaşanan olaylar ışığında Türkiye ve Rusya ilişkilerini ele almaktır.

Anahtar kelimeler: Ortadoğu, Suriye savaşı, Türkiye Rusya ilişkiler

RELATIONS BETWEEN TURKEY AND RUSSIA IN THE CONTEXT OF THE LATEST EVENTS IN THE MIDDLE EAST

SUMMARY

Arising from the "Arab Springs" revolutions and change of the existing regimes in the Middle East, the role and involvement of global actors in these processes have transformed the region into one of the most discussed places by the international community. In the six-year, where-as Russian and Iran has supported Syrian President Bashar al-Assad, the Western forces tended to back

the opposition against the Syrian army. Turkey, both in terms of geographical proximity, and due to the historical ties, could not remain aloof from the events in the Middle East. On the Syrian front, both the Russian army and the military forces of Turkey, which has the longest border with Syria and hosted large number of refugees from that country carry out military operations. Recently, Turkey and Russia are actively cooperating to end the war in Syria and to establish a lasting peace. The aim of this study is analyzing Turkish Russian relations through the prism of the Syrian war.

Keywords: Middle East, Syrian war, Turkish Russian relations

Giriş

Sovet İttifaqının və keçmiş Yugoslaviyanın dağılması, ABŞ-ın Yaxın Şərqdə güclənmə siyasətinin genişlənməsi, son illərdə bu regiondakı dövlətlərdə hakimiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Uzun illərdən bəri Suriyada davam edən müharibə qonşu ölkələrin, o cümlədən Türkiyənin də beynəlxalq münasibətlərdə mövqeyinə güclü təsir göstərmişdir. “Ərəb baharı” olaraq adlandırılan və Yaxın Şərqdə yaşayan xalqların öz ölkələrinin hakimiyyətdə olan rejimlərinə qarşı baş qaldıran etirazları həm bu ölkələrin, həm də digər dövlətlərin xarici siyasətinin formalaşması prosesində dəyişikliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Mövcud dəyişikliyin başlamasına səbəb olan hadisə, yəni 17 dekabr 2010-cu ildə Tunisdə Muhammed Buazizi adlı 27 yaşındakı satıcının valilik binası önündə çarəsizliklə özünü yandırması, Yaxın Şərqdə bir oyanışa səbəb olmuş və tarixə “Ərəb baharı” olaraq keçmişdir. Tunisdən başlayan və Misirə, Liviyaya, Bəhreynə, Yəmənə sıçrayan oyanış hərəkatı sosial ədalət, bərabərlik və demokratiya uğrunda milyonlarla insanı ayağa qaldıran bir hərəkata çevrilmişdir (1). “Ərəb baharı”nın Suriyaya təsiri nəticəsində isə haqq-ədalət tələbləri ilə başlayan rejim əleyhinə etirazlar nəticə etibarilə vətəndaş müharibəsinə gətirib çıxarmışdır (10, s.39-52). Türkiyə coğrafi olaraq Yaxın Şərqdə qonşu olduğuna görə bu bölgədə baş verən hadisələrə laqeyd qala bilməzdi. Türkiyənin Suriya və İraqa uzun bir sərhəddə malik olması onu Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrin mərkəzinə çəkən mühüm amildir. Türkiyə bölgədə NATO-nun üzvü olan yeganə dövlətdir. Bu mənada Qərb dünyasının Yaxın Şərqdə yeganə təmsilçisidir. Bundan əlavə, tarixi baxımdan da Türkiyənin Yaxın Şərqlə ortaq bir keçmişi var. Belə ki, Yaxın Şərqlin böyük bir hissəsi bir zamanlar Osmanlı İmperatorluğunun sərhədləri içində olmuşdur. Tarixdə Yaxın Şərqdə siyasi sabitliyi ən uzun müddət (XVI-XIX əsrlərdə, təxminən 400 il) qoruyan güc Osmanlı dövləti olmuşdur (11).

Yaxın Şərq həm geostrateji mövqeyi və zəngin enerji mənbələri, həm də terror aktlarına gətirib çıxaran və get-gedə artan etnik-milliyətçi, radikal dinçi cərəyan və hərəkatları ilə dünyanın ən mühüm bölgələrindən biridir (14, s.271). Yaxın Şərqlin ən böhranlı bölgələrindən biri Suriyadır. Suriya problemi həm regional, həm də global səviyyədə son illərdə həlli hardasa imkansız olan

problemlərdəndir. Altı ildən artıq bir müddətdən bəri Suriyada davam edən müharibə Türkiyəyə də təsir göstərmişdir. Suriyadakı müharibədən qaçan 3 milyondan artıq qaçqın Türkiyəyə sığınmışdır (BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, 2016). Türkiyə hökuməti hərbi əməliyyatların davam etdiyi Suriya ilə sərhədə yaxın bölgələrdə yaşayan vətəndaşlarının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə hərbi əməliyyatlar həyata keçirmək məcburiyyətində qalmışdır. Avrasiya qitəsinin böyük bir hissəsinə malik olan Rusiya da Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrdə fəal rol oynayan aktorlardan biridir. 30 sentyabr 2015-ci ildən etibarən Rusiyanın silahlı qüvvələri Suriya prezidenti Bəşər Əsədin dəvəti ilə Suriyada hərbi əməliyyatlar aparmağa başlamışdır. Rusiya 1990-2000-ci illərdə Yaxın Şərqdə itirdiyi mövqeyini geri qaytarmaq niyyətindədir. Suriyanı dəstəkləyən digər bir dövlət İrandır. Əhalisi əsasən şiə müsəlmanlardan ibarət olan Suriyanı şiə İranın dəstəklənməsi təbii görünməyə də, Rusiyanın Suriya dövlət rəhbərliyi ilə hansı səbəblərdən çox yaxın tərəfdaşlıq əlaqələrini qurduğu maraqlıdır. Bir-birindən coğrafi, siyasi, iqtisadi və mədəniyyət baxımından çox fərqlənən Rusiya ilə Suriyanın arasındakı bu güclü əməkdaşlığın arxasında nə dayanır? Bu əməkdaşlığın arasındakı əlaqələrin tarixinə və indiki maraqlarına daha sonra nəzər salmaqla bu suala cavab tapmağa çalışacağıq. Suriyada davam edən hərbi əməliyyatların başa çatdırılması və ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması şərti ilə sülhün bərqərar edilməsi məsələsində Rusiya və Türkiyə əməkdaşlıq edir. Məqalədə Rusiya və Türkiyə əlaqələrinin keçmişini xronoloji bir şəkildə araşdırmadan daha çox son illərdə davam edən Suriya böhranı əsasında mövcud vəziyyətə toxunulacaqdır. Araşdırmanın birinci hissəsində Yaxın Şərqdə Türkiyənin strateji mövqeyi analiz ediləcək, ikinci hissədə isə Yaxın Şərqi ən problemlə bölgələrindən biri olan Suriya cəbhəsində baş verən hadisələr fonunda Türkiyə və Rusiya əlaqələri araşdırılacaqdır.

1. Türkiyənin Yaxın Şərqdəki Mövqeyi

Türkiyə, Avropa ilə Asiyanın kəsişdiyi, Qara dəniz, Aralıq dənizi, Egey və Mərmərə dənizlərinin əhatə etdiyi, beynəlxalq əhəmiyyətli boğazlara malik olan, strateji cəhətdən çox əlverişli, ancaq eyni zamanda da təlatümlü bir tarixin yaşandığı coğrafiyada yerləşir.

Türkiyəni “geopolitik hədəfə döndərən və ona strateji əhəmiyyət qazandıran bənzərsiz mövqeyi (8, s.41), onu beynəlxalq siyasətin və Yaxın Şərq ilə Avrasiyanın ən mühüm ölkələrindən birinə çevirmişdir. Türkiyə, geostrateji əlverişli mövqeyi ilə yanaşı, NATO-nun üzvü olan yeganə demokratik İslam ölkəsi kimi Mədəniyyətlər İttifaqında oynadığı roluna görə Qərb və İslam dünyası arasında bir körpüdür (3, s.387).

Qafqaz, Orta Asiya və Şimali Afrika ölkələri ilə münasibətlərində Türkiyə Qərb və Şərq mədəniyyətləri arasında birləşdirici rolunu vurğulayaraq lider statusunu nümayiş etdirir. Türkiyənin daxili siyasi gündəmində baş verən dəyişikliklər, yəni Osmanlıçılıq düşüncəsinin yaranması onu regionda lider

mövqeyini gücləndirməyə sövq edən əsas səbəblərdəndir. Şahinin yazdığına görə Huntington bu mövzuda belə demişdir: “İslam dünyasında liderlik rolu oynaya biləcək dövlətlər vardır. Ancaq Türkiyə iqtisadi inkişafı, strateji mövqeyi, özünə güvənən bürokratiyası, ordusu və Qərb-İslam sintezindən yoğrulan mədəniyyəti ilə İslam dünyasına liderlik edə biləcək bənzərsiz bir statusa malikdir. Çünki Türkiyə, işləyən bir demokratiyaya sahib olan yeganə İslam dövlətidir” (20, s.155).

Müasir dövrdə Türkiyənin Böyük Yaxın Şərq regionundakı rolu və mövqeyinin dəyişməsi müşahidə olunur və bunun bir sıra geosiyasi səbəbləri vardır. Yaxın Şərq coğrafiyasında da geopolitik güclərin dəyişdiyini görürük. Bu dəyişikliyin əsas səbəbi Yaxın Şərqdən uzaqda yerləşən dövlətlərin bu coğrafiyaya marağının artmasıdır. İkinci səbəb bəzi bölgə dövlətlərinin öz geosiyasi mövqelərini dəyişdirmək istəməsidir (12, s. 96). Yaxın Şərq bölgəsindən kənarında yerləşən dövlətlərin, xüsusilə ABŞ-ın bölgəyə artan marağının arxasında Birləşmiş Ştatların iqtisadiyyatında baş verən qeyri stabillik və onun təsiri altında dünyada geoiqtisadi vəziyyətin qeyri-sabit səviyyəyə düşməsidir. ABŞ bu vəziyyətdən çıxış yolu axtararaq enerji ehtiyatları ilə zəngin olan Yaxın Şərqdə mövqeyini qorumaq və gücləndirmək məqsədi ilə müxtəlif vasitələrə əl atmış, bölgə dövlətlərində demokratik addımları dəstəkləmək adı altında iqtidarlara qarşı çıxan müxalif qüvvələrə yardım etmişdir. ABŞ-ın bu mövqeyinin Suriyada davam etdiyini görmək mümkündür. Necə ki, terrorist təşkilat olan PKK-nın (Kürdüstan İşçi Partisi, kürd dilində Partiya Karkeren Kurdistan) Suriyadakı qolu olan PYD-yə (tam adı Demokratik Birlik Partisi, kürd dilində Partiya Yekîtiya Demokrat) verdiyi dəstək buna bir sübutdur.

Türkiyə regionda daha müstəqil mövqe tutmağa və bölgədən kənar dövlətlərlə sərbəst əlaqələr qurmağa çalışır. Uzun illərdən bəri neft və təbii qaz ixrac edən dövlətlərə (İran Körfəzi dövlətləri, Orta Asiya ölkələri, Azərbaycan) yeni ölkələr əlavə olunmuşdur (İsrail). Bəzi enerji məhsullarını ixrac edən ölkələrdə (Misir, Liviya) yaranan qeyri stabil siyasi vəziyyət Avropa ölkələrinin onlardan enerji alarkən prioritetlərini yenidən gözdən keçirməyə məcbur edir. Suriyadakı vəziyyət bölgədə mövcud olan əlaqələrin inkişaf etməsinə təsir göstərən amillərdən biridir. Suriya, Qərb dövlətləri ilə Rusiyanın mənafeələrinin qarşı-qarşıya gəldiyi bir ölkədir. Suriyadakı vəziyyət əlbəttə ki, bu ölkə ilə ən uzun sərhəddə malik olan Türkiyəni daha çox maraqlandırır. Bu baxımdan, Türkiyə Yaxın Şərqin formalaşmasında oynadığı roluna görə bu coğrafiyada baş verən hadisələrin mərkəzində yer tutan mühüm aktorlardan biridir. Ənənəvi olaraq beynəlxalq münasibətlərdə Türkiyə hər zaman Qərb və Şərq sivilizasiyaları arasında birləşdirici bir körpü kimi qəbul edilmişdir. Türkiyə, Ərəb dünyası üçün Osmanlı İmperatorluğunun varisi, müsəlman əhalisi olan bir ölkədir.

Türkiyə yerləşdiyi coğrafiyada fəal xarici siyasət həyata keçirir. Ümumiyyətlə Türkiyənin xarici siyasətinin üç istiqamətdən ibarət olduğunu görmək

mümkündür. Birincisi, Türkiyə ilə həmsərhəd olan Yaxın Şərq ölkələridir. İkincisi, Türkiyə ilə qonşu olan bölgələr, yəni Qafqaz, Orta Asiya, Balkan ölkələri, üçüncüsü, uzaq ölkələr, yəni həm keçmişdən bəri əlaqələri olan ABŞ, Avropa İttifaqı, Rusiya və eyni zamanda hələ yeni münasibətlər qurduğu Afrika, Cənubi Amerika, Cənub-Şərqi Asiya ölkələridir (16). Son illərdə Türkiyə Yaxın Şərq ölkələri ilə yaxınlaşma siyasəti həyata keçirir. 2010-2011-ci illərdə Yaxın Şərqdə “Ərəb baharı”nın baş verməsi ilə siyasi vəziyyətin dəyişməsi Türkiyənin xarisi siyasətində dönüş nöqtəsi olmuşdur. Türkiyənin bölgədə strateji əhəmiyyəti mövzusunə toxunarkən enerji məsələsini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkələrindən biri olan Türkiyənin iqtisadiyyatı enerji resurslarından asılı vəziyyətdədir. Türkiyə, enerji mənbələri baxımından yoxsul bir ölkə olsa da, yerləşdiyi coğrafi mövqeyi, yəni enerji mənbələri ilə zəngin olan Azərbaycan, Orta Asiya və İran körfəzi ölkələri ilə Avropa arasında bir körpü rolu oynaması onu çox əhəmiyyətli tranzit ölkəyə çevirmişdir. Ancaq enerji ixrac edən və istehlak edən ölkələrin arasında yerləşən Türkiyə tranzit ölkə kimi üstünlüklərə sahib olsa da bunun məsuliyyətini də daşıyır. 2000-ci illərdən etibarən Türkiyə, tranzit ölkə və ticarət mərkəzi olmaq məqsədilə qlobal əhəmiyyətli layihələrə çox mühüm töhvələr vermişdir və inkişaf etdirdiyi çoxşaxəli enerji siyasəti ilə Qərb və Şərqi birləşdirən güclü bir bölgə aktyorudur. Bu mənada, Türkiyə həm özünün, həm də yerləşdiyi bölgənin enerji təhlükəsizliyini artırmaq istiqamətində çoxşaxəli enerji diplomatiyasını davam etdirir.

2. Son Zamanlarda Yaxın Şərqdə, Xüsusilə Suriyada Baş Verən Hadisələr Fonunda Türkiyə Rusiya Əlaqələri

Beş yüz illik bir tarixi olan Türkiyə və Rusiya əlaqələri çox zaman tərəfdaşlıq və müttəfiqlik səviyyəsində olmamışdır. Yüz illər boyu Rusiya və Türkiyə arasında Xəzər dənizindən Qara dənizə qədər uzanan geniş ərazilərdə, Qafqazda, Qara dənizdən Aralıq dənizinə çıxış rolu oynayan boğazlara malik olmaq məqsədi ilə nüfuz mübarizəsi getmişdir (15). 1665-1917-ci illərdə, Çar Rusiyası ilə Osmanlı İmperatorluğu səkkiz böyük sülh müqaviləsi imzalamış və eyni müddət ərzində hər otuz ildən bir müharibə vəziyyətində olmuşdur (17, s.77). Mücadilələrlə keçən bu dövrün əsas səbəblərindən biri, Rusiyanın cənuba doğru genişlənmə siyasətinin Osmanlı İmperatorluğunun mənfəətləri ilə toqquşması olmuşdur. Ancaq “Soyuq müharibə” başa çatdıqdan sonra Türkiyə və Rusiya arasındakı əlaqələrdə mühüm bir dəyişikliyin baş verdiyi müşahidə olunur. Xüsusilə iqtisadi əlaqələrin inkişaf etməyə başlaması iki ölkə arasında siyasi əlaqələrin də yaranmasına şərait yaratmışdır. “Soyuq müharibə”dən sonrakı dövrdə Türkiyə ilə Rusiya arasında bağlanan ən mühüm müqavilələrdən biri 1994-cü ildə imzalanan “Hərbi Texniki Əməkdaşlıq Müqaviləsi”dir. Bu müqaviləyə görə Türkiyə, Rusiya ilə hərbi əməkdaşlıq sahəsində irəliləməyə nail olan ilk NATO ölkəsi olmuşdur. Müqavilə Türkiyənin terrora qarşı mübarizə məqsədi ilə Rusiyadan hərbi sursat almasını nəzərdə tuturdu (24, s. 9).

İki ölkə arasında xüsusilə enerji sahəsində əməkdaşlığa zəmin hazırlanmış, Qara dənizin altından keçən “Mavi Axın” təbii qaz boru xətti fəaliyyətə başlamış, Rusiyanın dəstəyi ilə Küçükkuyu Atom Enerji Stansiyasının təməli qoyulmuşdur. Hazırkı Rusiya-Türkiyə əlaqələrində iqtisadi amil ikinci plandadır. İki tərəfli əlaqələrin gələcəkdəki inkişafı daha çox siyasi və təhlükəsizlik mövzuları ilə əlaqədardır. Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq zərurəti xüsusilə Suriya probleminə daha bariz bir şəkildə ortaya çıxmışdır.

Suriyanın siyasi stabilliyi və ərazi bütünlüyü Türkiyə üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Türkiyə, Suriya ilə sərhəd bölgələrində yaşayan vətəndaşlarının təhlükəsizliyini təmin etmək məcburiyyətindədir. 2016-cı ilin avqust ayından etibarən Türk Ordusunun Suriya torpaqlarında həyata keçirdiyi “Fırat Kalkanı” hərbi əməliyyatı başa çatmışdır. Əməliyyatın məqsədi sərhəd bölgələrində yaşayan əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək, köç problemini həll etmək, 5 min km² ərazinin Türkiyənin təhlükə kimi gördüyü İŞİD, YPG (tam adı türk dilində Halk Koruma Birlikleri, kürd dilində isə Yekıneyen Parastina Gel), PYD kimi silahlı qruplaşmalardan tamamilə təmizlənərək orada təhlükəsiz bir bölgə yaratmaq idi. Daha sonra 20 yanvar 2018-ci ildə Türk ordusu Müstəqil Suriya Ordusu ilə birlikdə Zeytin Dalı Hərəkatı və ya Afrin əməliyyatı adı ilə adlandırılan bir silahlı əməliyyata başladı. Əməliyyatın məqsədi regionda qeyri-stabillik yaradan terrorist qruplaşmalardan təmizləmək, sərhədlərin və sərhədyanı bölgələrdə yaşayan insanların təhlükəsizliyini təmin etmək və vəziyyəti nəzarət altına almaqdan ibarət olmuşdur. Aparılan uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində 26 mart 2018-ci ilə qədər ümummilikdə 332 bölgə Türk Silahlı Qüvvələri və Türkiyənin dəstək verdiyi Müstəqil Suriya Ordusu tərəfindən nəzarət altına alınmışdır (18). Şimali Suriya torpaqlarında əhalisinin əksəriyyətinin kürdlərdən ibarət olan muxtar bir dövlətin yaradılması, terror təşkilatları PKK/PYD/YPG üçün əlverişli bir şəraitin yaranmasına və nəticə etibarilə Türkiyənin cənub şərq bölgələrində yeni münaqişələrin baş verməsinə səbəb ola bilər. Türkiyə, siyasi coğrafiya baxımından mövqeyinin təmin etdiyi strateji üstünlüyü, eyni zamanda ətrafındakı qeyri-sabit ölkələrə görə Yaxın Şərqlin bölünməsi haqqında olan ssenarilərdə çox mühüm bir yer tutur. Türkiyə bölgənin ən mühüm dövlətlərindən biri olduğuna görə xüsusilə Yaxın Şərqlə bağlı hər bir beynəlxalq problemdə və ya hərbi münaqişədə öz strategiyasını müəyyənləşdirmək məcburiyyətindədir.

Suriyada etirazların ilk başladığı gündən etibarən Türkiyə və Rusiyanın Suriyaya münasibəti fərqli olsa da, hər iki tərəfin əsas məqsədi ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması və dövlət müstəqilliyinin mühafizə edilməsidir. Rusiyanın Suriyaya olan münasibətinə nəzər salsaq, Sovet İttifaqının süqutundan əvvəl Suriya SSRİ-nin Yaxın Şərqdə yeganə müttəfiqi olmuşdur. 1960-cı illərdən 90-cı illərin əvvəllərinə qədər Moskvanın Şam rəhbərliyi ilə əlaqələri tərəfdaşlıq əlaqələri səviyyəsində olmuşdur. 1980-ci ildə iki ölkə sülhün təhlükə altında olduğu təqdirdə qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə imzalamışdılar

(24, s.10). 2008-ci ildə Rusiyanın Gürcüstanda həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlar zamanı Suriya Rusiyaya dəstək verən bir neçə ölkədən biri olmuşdur (13, s. 29). İki ölkə arasında imzalanan müqavilələrə görə Rusiya, hazırda Suriyanı təkmilləşdirilmiş hərbi texnika və sursatla təchiz edir. Suriyadakı müharibənin sonunda Əsəd rejiminin dəyişmə ehtimalı Rusiyanın Yaxın Şərqdəki ən mühüm müttəfiqlərindən birini itirməsi deməkdir. Rus siyasətçiləri və mütəxəssislərinin fikrincə “Ərəb Baharı”nın həyata keçirilməsinin məqsədi Yaxın Şərq dövlətlərindəki siyasi rejimləri devirməklə radikal İslamçıları və Əl-Qaidənin müttəfiqlərini iqtidara gətirməkdir (23, s.16). Bu mənada Rusiyanın Suriya rəhbərliyini dəstəkləməsi uzun illər ərzində davam edən tərəfdaşlıq əlaqələri ilə yanaşı, həm də dost Bəşər Əsədin əvəzinə siyasəti proqnozlaşdırıla bilməyən mühafizəkar radikal İslamçı bir rejimin gəlməsinə bütün mümkün vasitələrlə mane olmaq zərurətindən yaranmışdır. Türkiyənin Suriya böhranına münasibətinə toxunmadan əvvəl xüsusilə 2002-2010-cu illərdə iki ölkə arasındakı müsbət əlaqələrə baxmaq lazımdır. Bu illərdə Suriya, Türkiyə üçün ərəb dünyasına, Türkiyə də Suriya üçün Qərbə açılan bir qapı hesab olunmuşdur. Bu da iki ölkənin bir çox ortaq mənfəətinin olması ilə izah olunur (2). Sərbəst ticarət müqaviləsinin imzalanması və vizaların ləğv edilməsi ilə iki ölkə bir-biri üçün mühüm iqtisadi bazar rolunu oynamış, Yüksək Səviyyədə Strateji Əməkdaşlıq Şurası yaradılmış, baş nazirlərin və nazirlərin iştirakı ilə ortaq nazirlər şurasının görüşləri təşkil edilmiş, 51 müqavilə və anlaşma imzalanmışdır (10, s.44).

Lakin 2011-ci ilin mart ayında Suriyada etirazların başlaması və Türkiyə ilə Suriyanın bu məsələdə anlaşmazlıqları üzündən əlaqələr pozulmağa başlamışdır. Suriya məsələsində Əsədi dəstəkləyən Rusiya və İran ilə əks mövqə tutan Türkiyə ABŞ-ın yanında olmuşdur. Türkiyə, Rusiyanın Suriyaya dəstəyinə mane olmağa çalışmış və Rusyanı tarazlıqda tutmaq üçün Suriya ilə sərhəddə silahlı qüvvələrini toplamışdır. Daha sonra ordunun sərhəddən kənarında istifadə edilməsi haqqında qərar çıxarılmış, bununla da Suriyanı yolundan döndərmək məqsədi güdülmüşdür. Bunlar vəziyyəti dəyişdirmək məqsədilə atılan addımlar olmuş, ancaq Türkiyə bu cəhdlərində uğur əldə edə bilməmişdir (10, s.50). Rusiya ilə Türkiyəni qarşı-qarşıya qoyan Suriya böhranı dərinləşməyə davam etdiyi bir zamanda, noyabr 2015-ci ildə Türkiyə Silahlı Qüvvələri tərəfindən rus hərbi təyyarəsinin vurulması iki ölkə arasındakı əlaqələrin pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu hadisədən sonra Türkiyə, Suriya siyasətində Əsədə qarşı mövqeyini yenidən gözədən keçirmiş və Suriyanın ərazi bütönlüyünü müdafiə edən bir siyasət üstünlük qazanmışdır.

Yuxarıda bəhs edilən fikir ayrılıqlarına baxmayaraq son illərdə baş verən hadisələr Rusiya və Türkiyənin Suriya böhranının həll edilməsi axtarışlarında yaxın olduqlarını göstərdi. Hər iki ölkə Suriya probleminin ölkənin müstəqilliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması şərti ilə müharibənin dayandırılmasını istəyir. Rus təyyarəsinin vurulması nəticəsində pozulan əlaqələr yenidən bərpa edilərək yalnız iqtisadi sahədə deyil, eyni zamanda ümumi siyasi və strateji təhlü-

kəsizlik məsələlərində Türkiyə ilə Rusiyanın mənfəətləri oxşar olduğuna görə inkişaf etməyə başlamışdır.

20 dekabr 2016-cı ildə Türkiyə, Rusiya və İran Xarici İşlər nazirlərinin Moskvada Suriya böhranının həll edilməsi məqsədilə keçirdikləri Zirvə görüşündə etnik mənşə, din və məzhəb fərqi baxmadan Suriyanın müstəqilliyinə, birliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşıldığı və hər üç ölkənin də Suriya probleminin hərbi yollarla həll edilməsinin mümkün olmadığı məsələsində həmfikir olduğu ortaq bəyanat imzalanmışdır. Daha sonra Türkiyə və Rusiyanın təminatı altında Suriyada əldə edilən atəşkəs 29 dekabr 2016-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası (BMTTS) da hazırlanan atəşkəs anlaşması ilə əlaqədar olaraq Rusiyanın təklif etdiyi layihəni 31 dekabrda yekdilliklə qəbul etmişdir (4).

23-24 yanvar 2017-ci ildə Qazaxıstanın paytaxtı Astanada keçirilən Suriya sülh görüşmələri nəticəsində Rusiya, Türkiyə və İranın qəbul etdiyi ortaq bəyannaməsində qəbul edildi. Üç ölkənin daha öncə qəbul etdiyi Moskva bəyannaməsində olduğu kimi Suriyanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyünün vurğulandığı Astana bəyannaməsində, Suriyada atəşkəsə nəzarət edilməsi üçün Rusiya, Türkiyə və İranın üçlü mexanizm yaratmaq istədikləri bildirilmişdir. Suriyadakı atəşkəsin son vəziyyətini müzakirə etmək və müharibənin dayandırılması üçün çıxış yolları axtarmaq məqsədi ilə savaşa tərəflərlə BMT, Rusiya, İran və Türkiyədən təmsilçilər Qazaxıstanın paytaxtı Astanada ikinci dəfə 6 fevral 2017-ci il tarixində görüşərək müzakirələr aparmışlar. Suriya böhranının həll edilməsi məqsədilə Astanada 14-15 mart 2017-ci il tarixində keçirilən üçüncü beynəlxalq görüşdə Rusiya, Türkiyə, İran, BMT, ABŞ və Suriya hökumətinin təmsilçiləri iştirak etsələr də, Suriyada gedən müharibədə vuruşan tərəflərdən biri olan müxalifətin təmsilçiləri gəlmədilər. Suriyada davam edən silahlı münaqişə vuruşan tərəflərin görüşərək sülhün təmin edilməsi məsələsində razılığa gələ bilməməsi müharibənin yaxın müddətdə başa çatacağına ümidləri azaldır. Necə ki, 4 aprel 2017-ci il tarixində Suriyanın İdlib şəhərindən cənubda yerləşən Xan Şeyhun bölgəsində kimyəvi silahdan istifadə edilməsi nəticəsində 58 nəfər, o cümlədən 11 uşaq həlak olmuşdur. ABŞ, bu hücumlarda Əsəd rejimini günahlandırmışdır. İdlibə hücumdan sonra Türkiyənin prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Rusiya prezidenti Vladimir Putinlə telefonda danışaraq bu hücumun “Aстана sülh prosesini təhlükə altına aldığını” bildirmişdir (5). ABŞ Dəniz Qüvvələri, Suriya hökumətinin İdlibdə kimyəvi silahdan istifadə etməsi haqqında irəli sürdüyü iddialarından sonra 07 aprel 2017-ci il tarixində Əl Şayrak hava bazasına raket hücumunu həyata keçirdi. ABŞ prezidenti Donald Tramp raket hücumunun 5 aprel 2017-ci ildə Suriyanın Xan Şeyhun qəsəbəsində kimyəvi əsəb gazından istifadə edilməsinə qarşı bir cavab kimi həyata keçirildiyini bildirdi (6).

Türkiyə, Rusiya və İran, Suriyadakı siyasi böhrana müxtəlif istiqamətlərdən yanaşsalar da bu ölkədəki silahlı münaqişənin başa çatması üçün 2017-

ci ilin yanvar ayından etibarən müntəzəm şəkildə çalışırlar. Bu müddət ərzində Astana sülh danışıqları prosesində 8 ortaq görüş və Soçi, İstanbul, Ankarada müxtəlif tarixlərdə zirvə görüşmələri həyata keçirilmişdir (9). Ancaq bütün bu söylərə baxmayaraq, Suriyada uzun illərdən bəri davam edən müharibəni dayandırmaq və sülhü təmin etmək üçün edilən cəhdlər hələ ki, gözlənilən nəticə verməmişdir. Çünki Yaxın Şərqi ən böyük və uzun sürən bu böhranın aradan qaldırılması ancak bəlli dövlətlərin deyil, bütün beynəlxalq birliyin məqsədyönlü söylərindən asılıdır. Suriyadakı müharibə artıq uzun zamandan bəridir ancaq Yaxın Şərqi problemi deyil. Lakin bu böhran həll edilməyənə qədər Yaxın Şərqi kənarında yerləşən dövlətləri də qarşı-qarşıya gətirərək və daha da təhlükəli səviyyəyə çataraq qlobal bir problemə çevrilmə təhlükəsi daşıyır.

Nəticə. Yaxın Şərqi yeni dünya sistemində bir sıra dövlətlərin (ABŞ, Rusiya, Türkiyə, İran, Səudiyyə Ərəbistanı) bölgədə liderlik arzusunda olduğu və qlobal aktyorların mənəfəətlərinin toqquşduğu bir məkandır. Təhlükəsizlik baxımından Yaxın Şərqi yüksək gərginlik və münaqişələrin baş verdiyi, eyni zamanda da müharibə və qeyri-stabilliyin aradan qaldırılmasında effektiv ola biləcək beynəlxalq əməkdaşlıq sisteminin olmadığı bir bölgədir. Bölgə dövlətləri arasında əməkdaşlığa əsaslanan belə bir problemin həlli sisteminin yaradılması istiqamətində edilən cəhdlər də uğurlu nəticələr verməmişdir. Bölgəyə Qərb təhlükəsizlik modelini yerləşdirmə cəhdlərinə baxmayaraq Yaxın Şərqi, bölgədən kənarında yerləşən dövlətlərin “sərt güc” tətbiq edərək müdaxilə etdikləri bir coğrafiya olaraq qalır. Bunun ən bariz nümunəsi Suriyada davam edən müharibədir. Türkiyə bu müharibədən ən çox zərər çəkən ölkələrdən biridir. Suriya ilə sərhəd bölgələrində yaşayan vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Türkiyə silahlı qüvvələri müxtəlif zamanlarda orada hərbi əməliyyatlar həyata keçirmişdir. Suriyaya fəal silahlı müdaxilə edən Rusiyanın arqumenti isə Suriya rəhbərliyi ilə uzun illər boyu davam edən tərəfdaşlıq əlaqələridir.

Suriya böhranında Türkiyənin əsas narahatlıqlarından biri Suriyanın ərazi bütünlüyünün qorunmasıdır. Rusiya rəhbərliyinin də Suriya məsələsində əsas məqsədlərindən biri budur. Yəni Suriyanın gələcəyi haqqında Türkiyə ilə Rusiyanın mövqeləri arasındakı fərqlərə baxmayaraq iki ölkənin bu mühüm məsələdə uzlaşması və əməkdaşlıq etməsi mümkündür. Türkiyə və Rusiya Suriyada müharibənin tezliklə başa çatdırılması və sülhün təmin edilməsi istiqamətində bütün söylərini birləşdirməlidir. Bu mühüm məqsədə nail olduqdan sonra bu iki ölkə uzun sürən müharibənin nəticəsində infrastruktur və iqtisadi baxımdan dərin bir tənəzzül içində olan Suriyanın yenidən inşasında iştirak edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Achcar, G.; Matta, N. (2015), “What Happened to the Arab Spring?”, Jacobin, USA, December.
2. Altunışık, Meliha (2010), “Suriye Türkiye İlişkileri Üzerine Röportaj”. Dış Politika Enstitüsü.
3. Balcı, A.; Miş, N. (2008), “Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, Vol. 9, No. 3, p. 387-406.
4. BBC, (2017), Suriye görüşmeleri: Muhalifler Astana hazırlıklarını boykot edeceklerini açıkladı, <http://www.bbc.com/turkce/38492843>,
5. BBC, (2017), Birleşmiş Milletler Suriye’de “kimyasal saldırı” iddiası üzerine toplanıyor, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39499304>,
6. BBC, (2017), ABD, Suriye’de bir hava üssünü Tomahawk füzeleriyle vurdu, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39523896>,
7. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (2016), <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.
8. Brzezinski, Zbigniew (1997), The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, New York, Basic Books.
9. CNN, (2018), Ankarada Türkiye, Rusya ve Suriye zirvesi sona erdi, <https://www.cnnturk.com/dunya/ankarada-turkiye-rusya-iran-zirvesi-basladi>.
10. Çağlar, Barış (2012), “Türkiye’nin Suriye Politikası: Yeni-Klasik Realist Bir Bakış”, Ortadoğu Analiz, Kasım, Cilt: 4, sayı: 47, s.39-52
11. Ersin, Nihat (2003), Ortadoğu Savaşları’nın Perde Arkası, İstanbul, Gündem Yayınları.
12. Mikheeva, Natalia (2014), The Prospects of Turkey as a Regional Leader in the Transformation of the Great Middle East. Turkey: New Realities in Internal Politics and Participate in the Regional Geopolitical Processes, Moscow, MGIMO
13. Özdal, H.; Özertem H.S.; Has, K.; Demirtepe, T.M. (2013), Türkiye-Rusya İlişkileri, Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, UŞAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, UŞAK Rapor N 13-06.
14. Öztekin, Güner (2008), Türkiye’nin Vizyonu: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Türkiye – Ortadoğu İlişkileri, İstanbul, Bilgesam Yayınları.
15. Orloff, Alexander (2013), Russian-Turkish Relations: Difficult move forward. Russian-Turkish relations: 2002-2012 years, Moscow, MGIMO.

16. Rukomeda, Roman (2013), Turkish Foreign Police: View from Inside. <https://www.unian.net/common/825493-vneshnyaya-politika-turtsii-vzglyad-iznutri.html>
17. Sander, Oral (1998), Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, Imge Yayınları.
18. Suiçmez, Mahmut Nedim (2018), Afrin operasyonu bitti, yeni hedef PKK'yı bitirmek, Stratejik Ortak.
19. <https://www.stratejikortak.com/2018/03/afrin-operasyonu-bitti-yeni-hedef-pkkyi-bitirmek.html>
20. Şahin, Abdullah (2004), Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, İstanbul, Truva Yayınları.
21. TASS Bilgi Ajansı (2017),
22. <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4098760>
23. Trenin, Dmitri (2013), Russia and Crisis in Syria, Karnegi, Moscow.
24. Ulchenko, Natalia and Shlikov, Pavel (2014). The Dynamics of Russian-Turkish Relations in the Conditions of Growing Global Instability, (ed. V. Naumkin), Moscow, Russian Academy of Sciences Institute of Eastern Studies.